

1920'lerin Başında İstanbul'a Rus Göçü¹
/Sayıları, Maddi Durumları, Ülkelerine Geri Dönüşleri/

Sergey Sergeeviç İppolitov²
Sergey Vladimiroviç Karpenko³
Yefim İosifoviç Pivovar⁴

Ruşçadan çeviri: Dr. Elnur Ağayev
Lefke Avrupa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/KKTC

Mülteci durumunda bulunan Beyazların ve “yol arkadaşları”nın pek az bir kısmı, Rusya onları yeniden oğul ve kızları olarak tanıdığı güne kadar yaşayabildi. Yüzbinlerce Rusyalı, “beyazmülteci” olarak dünyasını değiştirdi. Rusya'nın “sağalacağı” inancıyla ve “fakir ülkemize barış geldiğinde ve bugünlerin kanlı gerçeğini, her şeye şifa olan zamanın uzak geçmişe çevirdiğinde”⁵ halkın onları hatırlayacağı umuduyla hayata veda ettiler. 20'lerin başında onların az bir kısmı, Vatanlarından ebediyen ayrıldığını, “kanlı acı”nın iç savaşla bitmeyeceğini ve Sovyetler Birliği halklarının, giden kuşakları “kırmızılara” ve “beyazlara” bölmeden anmaları için 70 yılın geçeceğini tahmin edebilirdi.

Tarihçilerin, -sadece tarihçilerin değil- bilimsel ve ahlaki görevleri, 1917 yılının “büyük sarsıntıları”ndan ve acımasız iç savaştan kaçarak kurtuluşu gurbette arayan yurttaşlarımız ile manevi bağlarımızı yeniden kurmaktır. Bize göre, bu sorunu çözmeye başlangıç noktası, 1920-1922 yıllarında Rusya dışında Rus antibolşevik göçü sonucu eşsiz bir sosyo-politik ortamın temelini oluşturan mültecilerin örgütlenme ve yayılmalarının araştırılması olmalıdır.

Daha sonra “yurtdışı Rus vatandaş”larını oluşturacak olan Rusya'nın orta ve güney bölgelerinin Beyaz ordu ve mülteci kalıntıları ülkeden ayrılırken esasen “ana kapı” rolünü oynayan İstanbul'u tercih etmişlerdir. Bundan dolayı da bu yolu tercih eden ve İstanbul'a yerleşen mültecilerin 1920-1922 yılları arasındaki durumlarının incelenmesi önem taşımaktadır. O yıllar tüm Orta Doğu kentleri gibi, İstanbul da birçok ülkenin çelişkilerinin düğümlendiği bir merkez konumunda idi. Bu durum Rus mültecilerinin kaderleri ve dünyaya dağılmaları üzerinde önemli etki yaptı. Bu çalışma, yukarıda aktarılan sorunları ve aynı zamanda mültecilerin sayıları, maddi durumları, çeşitli devlet ve kamu kuruluşlarının onlara yardım faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

İstanbul dönemi, Rusya'yı bu “kapı”dan terk edenlerin zihninde derin izler bırakmıştır. Çok sayıda anı yazarı değişik yönleriyle “İstanbul serseriliği”⁶ nin korkunç

¹ Orijinali: “Российская эмиграция в Константинополе в начале 1920-х годов”(“Rossiyskaya Emigratsiya v Konstantinopole v nachale 1920-kh godov”), Журнал “Отечественная история” (Otechestvennaya istoriya), Москва, № 5 (1993), s. 75-85.

² Rusya Devlet Humanitar Üniversitesi aspirantı.

³ Doç. Dr., Rusya Devlet Humanitar Üniversitesi.

⁴ Prof. Dr., Rusya Devlet Humanitar Üniversitesi.

⁵ Denikin A. İ., **Ocherki Russkoy smuti** [Rus Buhramı Üzerine], T. 2, Parizh 1922, s. 345.

⁶ Sm. [Bak.]: Lukovskiy, A. S., **Vospominaniya** [Anılar], T. II, Berlin 1922; Kalinin, İ. M., **Pod znamenem Vrangelya** [Vrangel'in Bayrağı Altında], L., 1925 (izd. 2, Rostov n/D 1991); Slobodskoy, A., **Sredi emigratsii** [Muhacirler Arasında],

resmini çizmiştir. 20-30'lu yıllarda birçok yurtdışı Rus "başkentlerinde" bu konuyla ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda yazarlar, kişisel izlenim ve gazete makalelerinden hareketle, 1920-1922 yıllarında İstanbul'daki Rus birlikleri ve sivil mültecilerin sayı, onların maddi durumları ve moral düzeyleri, ülkelerine dönüşleri ve diğer ülkelere dağılımlarıyla ilgili bilgiler aktarmaktadırlar.⁷ Son dönemlerde yazılan çalışmalar arasında, bilimsel eserden çok rehber kitabı karakteri taşıyan P. E. Kovalevskiy'in kitabı⁸ ve A. İ. Denikin ve P. N. Vrangel'le ilgili hazırlanan geniş biyografi çalışmaları⁹ önem taşımaktadır.

Rusya'daki devrim ve iç savaş, antibolşevik kamp ve bu kampın liderleri hakkında çalışmalar yapan Batılı bilim adamları, eserlerinde doğrudan veya dolaylı olarak konuya temas etmektedirler.¹⁰ İstanbul dönemi kısa da olsa genel hatlarıyla, Kolombiya Üniversitesi profesörü M. Rayf'ın son çalışmasına yansımıştır.¹¹

20'li yıllarda Sovyet tarih literatüründe ilk izlerine rastlanan devrim sonrası göç olgusu incelemeleri¹² başlar başlamaz "bütün cephelerde sosyalizmin baskısı" bağlamında minimize edildi. Konunun ihmalinden yıllar sonra, 70'lerin sonlarından itibaren Beyazların hareketi ve göç olgusu konusunda belirli araştırmalar yapılmaya başlandı ve yurtdışı Ruslarla ilgili birkaç çalışma yayımlandı.¹³ Ancak bu çalışmaları yapan yazarların İstanbul dönemini ayrıntısıyla incelemek gibi bir amaçları yoktu. Son yıllarda, öncelikle gazetecilerin çabaları sonucu, Rus antibolşevik göç konusu artık totaliter geçmişin ideolojik kalıpları ve tanıtım etiketlerinden bağımsız ve tarafsız şekilde aydınlatılmaya başlandı. Bu alanda en başarılı çalışma, oluşan gelenek gereğince İstanbul döneminin en genel hatlarıyla işlenmesine rağmen, V. V. Kostikov'un kitabıdır.¹⁴

Bu konuda başlıca zorluk bizlere ulaşan kaynakların eksikliği ve/veya Rusya ve yurtdışı arşivlerde dağınık halde olmalarıdır. Yapılan bu çalışma esasında iki kaynağa dayanmaktadır: Prag'daki yurtdışı Rus tarih arşivine aktarılan İstanbul'daki Rus sivil toplum

Harkov 1925; Fedorov, G., **Puteshestvie bez sentimentov** [Sentimentsiz Seyahet], L.; M. 1926; Chebishev, N. N., **Blizkaya dal** [Yakındaki Uzak], Paris 1933 vb.

⁷ Rakovskiy, G., **Konets belikh. Ot Dnepra do Bosfora** [Beyazların Sonu. Dinyeper'den İstanbul Boğazı'na], Praga 1921; **Russkie v Gallipoli** [Ruslar Gelibolu'da], Berlin 1923; Davatts, V. K., Lvov, N. N., **Russkaya armiya na chujbine** [Gurbetteki Rus Ordusu], Belgrad 1923; **Kazaki v Chataldje i na Lemnose v 1920-1921 gg.** [1920-1921 Yıllarında Kazaklar Çatalca ve Lemnos'da], Belgrad 1924; Davatts, V. K., **Ocherki pyatiletney borby** [Beş Yıllık Mücadele Üzerine], Belgrad 1929; Krainskiy N. V., **Bez budushego** [Geleceksiz], Belgrad 1931 vb.

⁸ Kovalevskiy, P. E., **Zarubejnaya Rossiya. İstoriya i kulturno-prosvetitel'naya rabota russkogo zarubejya za polveka (1920-1970)** [Yurtdışındaki Rusya. Yurtdışındaki Rusların Yarım Asırlık Tarihi ve Kültür-egitim Faaliyetleri (1920-1970)], Parizh 1971.

⁹ Lehovich, D., **White against Red. The life of general Anton Denikin**, N. Y. 1974; Wrangel A., **General Wrangel. Russia's white Crusader**, N.Y. 1987.

¹⁰ Bkz.: Rosenberg, W., **Liberals in the Russian Revolution** [N.Y.], 1974; Pipes, R., **Strove, Liberal on the Right, 1905-1944**, Cambridge (Mass.), 1980.

¹¹ Raeff, M., **Russia abroad. A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939**, N.Y., Oxford, 1990.

¹² Belov, V., **Beloe pokmele. Russkaya emigratsiya na raspute** [Beyaz Mahmuruluk. Rus Muhacirler Yol Ayırımında], M.; Pg., 1923; "Russkaya emigratsiya v Dardanellakh" [Çanakale'de Rus Muhacirler], **Voennaya mısıl i revolyutsiya**, № 4, 1923.

¹³ Komin, V. V., **Krak rossiyskoy kontrevolyutsii za rubezhom** [Yurtdışındaki Rus Karşıdevrimin Çöküşü], Kalinin 1977; Bariknovskiy G. V., **İdeyno-politicheskiy krak beloy emigratii i razgrom vnutrenney kontrevolyutsii (1921-1924 gg.)** [Beyaz Muhacirlerin İdeolojik-Siyasi Çöküşü ve Dahildeki Karşıdevrimin Dağılması (1921-1924)], L., 1978; Shkarenkov, L. K., **Agoniya beloy emigratsii** [Beyaz Muhacirlerin Izdırabı], M. 1981 (izd. 2, m. 1986; izd. 3, M. 1987); Mukachev, Yu. V., **İdeyno-poliiticheskie bankrotstvo planov burzhuznogo restavratstva v SSSR** [SSCB'de Burjuvanın İnşaa Planlarının İdeolojik ve Politik İflası], M. 1982.

¹⁴ Kostikov, V. V., **Ne budem proklinat izgnane... Puti i sudbi russkoy emigratsii** [Sürgün Lenet İstemez... Rus Muhacirlerinin Göç Yolları ve Kaderleri], M. 1990.

kuruluşlarının malzemeleri (sözde “Prag arşivi”, 1946 yılında Çekoslovakya'dan SSCB'ye taşınmıştır) ve Kızıl Ordu'nun istihbarat belgeleri.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde¹⁵ muhafaza edilen “Prag arşivi”, Beyaz rejim bölgelerinde ve yurtdışında faaliyet gösteren devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının belge koleksiyonlarının yanı sıra sürgünde ve antibolşevik harekette önemli rol oynamış asker ve siyasetçi, bilim ve kültür adamları ile ilgili belgeleri de içermektedir. 20'lerin başında İstanbul'daki Rus mültecileri ile ilgili yapılacak çalışmalar için, özellikle İstanbul ve Prag'da bulunan Rus Kızıl Haç Cemiyeti Temsilciliği'nin ve Rus Şehirleri Birliği Ana Komitesi'nin fonları, Rus kamu kuruluşlarının Merkez Birlik Komitesi ile yabancı ülkelerin Kızıl Haç Cemiyeti temsilcileri ve Türkiye'deki İtilaf devletleri işgal kuvvetlerinin komutası ile bunların yazışmaları önem taşımaktadır.

Rusya Devlet Askeri Arşivi'nde¹⁶ korunan ve bir nevi Vrangeli rejiminin “dayanağı” rolünde olan -iç savaş sonunda ise yurt dışında askeri tehdit kaynağı olan- Karadeniz ve Akdeniz havzası ülkelerindeki Beyaz mültecileri ele alan Kızıl Ordu'nun İstihbarat belgeleri, yukarıdaki bahsi geçen arşiv belgelerini başarılı şekilde tamamlamaktadır. Vrangeli'n ve mülteci basın materyallerinin, mahkumların, firarilerin ve Rusya'ya geri dönenlerin ifadelerinin, ganimet olarak alınan belgelerin ve ajan raporlarının analizine dayanan 1920-1922 yıllarına ait istihbarat bilgileri, kapsamlı olmasa bile, güvenilir bilgiler vermektedir.¹⁷

1920-1922 yıllarında İstanbul'daki mültecilerin sayı ve terkihiyle ilgili olan soru, cevaplandırılması en zor olanıdır.

Ocak-Mart 1920 yılında general Denikin'in ordusu tüm cephelerden geri çekilip, Rusya'nın Karadeniz limanlarından Türkiye ve Balkanlara mülteciler sel gibi akın ettiklerinde, İstanbul'daki İngiliz işgal yönetimi, mükemmel olmayan bir sistemle Rusya'dan gelenlerin kayıt işlemini organize etti. Artık İstanbul'a varan ve yine de gelmesi beklenen mültecilerin tam kaydını tutmak, onlara akraba ve arkadaşlarını bulmada danışmanlık yardımı göstermek amacıyla, Rus kamu kuruluşları Merkez Birlik Komitesi'nin kararıyla Mayıs ayında, Ana Danışma Bürosu kuruldu (1921 yılı Ağustos ayından itibaren Ana Kayıt Bürosu'na dönüştürüldü). Büro derhal İstanbul ve çevresinde bulunan Rusların yeniden kayıt işlemlerine başladı. Haziran ayı sonuna kadar 25 bin kişinin (adresleriyle beraber) kaydı tutuldu.¹⁸

1920 yılının Kasım'ında, Kırım'ın tahliyesiyle birlikte general P. N. Vrangeli komutasındaki Rus ordusunun kalan kısmı da İstanbul'a geldi. Kayıt bürosu bu grupla birlikte İstanbul'a gelen sivil insanları kayıt etmek için işlerini daha da hızlandırdı ve 1920 yılının sonuna doğru adrese dayalı 190 bin isim tespit edildi.¹⁹

¹⁵ Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Ekim İnkılabı Merkezi Devlet Arşivi (ЦГАОП СССР-Центральный государственный архив Октябрьской революции Союз Советских Социалистических Республик)-Tsentralny gosudarstvennyy Arhiv Oktyabrskoy Revolyutsii Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskoy Respublik)-(Ç.N.)

¹⁶ Eski Sovyet Ordusu Merkezi Devlet Arşivi (ЦГАСА-Центральный государственный архив Советской Армии)-Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Sovetskoy Armii)-(Ç.N.)

¹⁷ Smotri podrobneye [Daha geniş bilgi için bak.]: Karpenko, S. V., “Razvedsvodki shtabov Krasnoy Armii kak istochnik po istorii vnutrenney kontrrevolyutsii i interventsii (na primere vrangelevshim),” *Vspomogatelnie istoricheskie dissiplin*, T. XX, L. 1989.

¹⁸ ГАРФ-GARF [Государственный архив Российской Федерации (Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii)-Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, f. (fond-koleksiyon) 5809, op. (opis'-klasör) 1, d. (delo-dosya) 98, l. (list-yaprak) 189].

¹⁹ Там же [Aynı yerde].

Maalesef, Büronun 1921 kayıt verileri korunmamıştır. Büro Ekim 1921 yılında maddi sıkıntılardan dolayı kapatılmıştır. Eski elemanlarından biri, kapatıldıktan sonra bir ay daha buradaki danışma işine devam etmiştir.²⁰

İstanbul'da bulunan Ana Danışma (Kayıt) Bürosu'nun verileri, esasında Kızıl Ordu'nun istihbarat bilgileriyle örtüşmektedir. İstihbarat kaynakları, organize şekilde Novorosiysk, Sevastopol ve Odesa'dan hasta ve yaralı subayların, Rusya'nın güneyinde bulunan askeri yetkililerin ve onların aile bireylerinin tahliyelerinin başladığını Ocak 1920'de kaydetmiştir. Tahliye uğrayanlar, müttefikler tarafından İstanbul ve Adaların yanı sıra, Bulgaristan'da düzenlenen kamplara yerleştirildi.²¹ Nisan ayı sonlarında Kırım'da Vrangellerin durumu biraz düzeline oradan gelen tahliyeler durduruldu. Bu sırada, sivil mülteciler dikkate alındığında, Sevastopol'dan ayrılan ve Novorosiysk ve Odesa'dan tahliye edilip İstanbul ve Adalar, Sırbistan ve Bulgaristan'ın şehirlerine yerleştirilen Rusların sayısı 45 bindi. Bunların da neredeyse yarısı subaylardan oluşmaktaydı.²²

General P. N. Vrangel, kayıpları telafi etmek, yönetim kadrosu oluşturmak ve bunları Rus ordusunda konuşlandırmak amacıyla, subayların harekate geri gönderilmeleri için birkaç emir yayınladı. Ancak, Beyaz hareketin ideallerine olan inançlarını kaybeden subayların çoğu, tüm doğru ve yanlışlıklarıyla bu emirlere uymaktan kaçınıyorlardı. Onlar, savaş esiri durumunda buldukları İngiliz ve Fransız yönetiminin kamplarını terk ediyor, herhangi bir işi kabul edip "özel mülteci" konumunda İstanbul'a gidiyorlardı. Kırım'a en fazla 4 bin subay geri döndü.²³ Onlarla birlikte yaşlı erkek, kadın ve çocuk 5 bin sivil de geri geldi.²⁴

Nisan'dan Ekim'e kadar olan sürede aristokrat ve bürokratlar, yönetici kademe bulunan yetkililer, hem de "Beyaz" cephe gerisinde spekulatif oyunlarla servet kazanan veya ülkeden hammadde çıkaran tüccarlar Kırım'ı terk ettiler. Vize, bilet ücretleri, vergi ve rüşvetler bu insanların maddi durumlarına göre "ayarlanmıştı" (bu dönemde Sevastopol'dan İstanbul'a bir insanın gitmesi için tüm masrafların toplamı 150 bin ruble'den 500 bin ruble'ye çıkmıştı).²⁵ Onlar kamplardan geçiş yaparak Sevastopol'dan direkt Avrupa ülkelerine ulaşıyorlardı. Avrupa'da tercih ettikleri başlıca ülkeler Fransa ve Almanya idi. Bu akış Ekim ve Kasım ayı başlarında hızla artmış ve 35-40 bin kişiye ulaşmıştı.²⁶

Sovyet tarihçileri Beyaz mültecilerin Sovyet Rusya'sına dönüşlerinin başlangıcını geleneksel olarak 1921 yılının ikinci yarısına atfetmektedirler. Oysa ki, ülkelerini Ocak-Mart aylarında terk eden Denikin ordusunun subayları, 1920 yılının yazından itibaren geri dönmeye başlamışlardı. Bu ilk dönen grup esasen orta sınıf kesiminden oluşmaktaydı. Onlar, Romanya, Polonya, Kafkasya üzerinden tek başına veya küçük gruplar halinde, gizlice ya da sahte belgelerle, aynı zamanda deniz yoluyla balıkçı ve kaçakçıların yardımıyla

²⁰ Aynı yerde, I. 184.

²¹ РГБ-АРХИВ [Российский государственный военный архив (Rossiyskiy gosudarstvennyy voenniy arhiv)-Rusya Devlet Askeri Arşivi, f. 102, op. 3, d. 584, I. 89; f. 109, op. 3, d. 248, I. 1.

²² Aynı yerde, f. 6, op. 3, d. 100, I. 14; f. 109, op. 3, d. 273, I. 7.

²³ Aynı yerde, f. 101, op. 1, d. 174, I. 133; f. 102, op. 3, d. 561, I. 70; d. 584, I. 102.

²⁴ Aynı yerde, f. 6, op. 3, d. 54, I. 8; d. 100, I. 14.

²⁵ Aynı yerde, f. 198, op. 3, d. 625, I. 456.

²⁶ Aynı yerde, f. 101, op. 1, d. 148, I. 58; f. 102, op. 3, d. 584, I. 89, 90.

Rusya'ya gitmek için can atıyorlardı. RVSР²⁷ Saha Bürosu'nun verilerine göre Kasım ayının ortalarında İstanbul'dan Rusya'ya 2850 kişi geri dönmüştür.²⁸

11-14 Kasım tarihlerinde Rusya'nın güneyinden Beyaz Ordu'nun son tahliye operasyonu gerçekleştirildi. Tonaj sıkıntısı nedeniyle Vrangел komutanlığı yurtdışına daha çok asker götürmeye çalıştı. Asker ve ajan istihbarat verilerine göre, Kırım limanından 15 bin kazak savaş bölüğü, 12 bin subay ve düzenli birlikten 4-5 bin asker, 10 bin harbiyeli, 7 bin yaralı subay, geri birlikler ve kurumlardan 30 binden fazla subay ve yetkili ve çoğunluğu subay ve görevlilerin ailelerinin oluşturduğu 60 bin sivil tahliye edildi.²⁹

1920'nin sonu ve 1921 yılının başlarında Kızıl Ordu istihbaratı, Gelibolu, Çatalca ve Limni kamplarında bulunan askerlerin ve İstanbul, çevresi ve Adalar'daki özel kamplarda yaşayan mültecilerin sayıları konusunda çeşitli ve bazen çok farklı veriler alıyordu. Kesinleştirilmiş bilgiye göre orduda yarısını subayların oluşturduğu 50-60 bin kişi bulunmaktaydı. Sivil mültecilerin sayısı 130-150 bin civarındaydı. Bunların dağılımı ise aşağıdaki şekilde idi: 25 bine yakın çocuk, 35 bine yakın bayan, 50 bin kadarı askeri hizmet yaşında bulunup (21-43 yaşlarında) da orduda yer almayan erkekler, 30 bine yakını askeri hizmet yapamaz durumdaki yaşlı erkekler.³⁰

Aralık 1920 yılında dünya ve Rus göçmen basınında, Amerikan Kızıl Haç'ının, kamu ve devlet kuruluşlarının raporlarına dayanarak, Rusya'dan gelen göçmenlerin sayılarının tespiti konusunda ilk girişimlere başlamasıyla ilgili haberler dolaştı. 1 Kasım 1920 tarihinde eski Rus vatandaşlarının sayısı 1 milyon 964 bin olarak tespit edilmiştir. 130 binlik asker ve sivil mülteci Vrangел "dalgası" bu rakamı 2 milyon 92 bine yükseltti. Kızıl Ordu'nun istihbarat örgütleri, ülkenin üst düzey askeri ve siyasi liderleri için tasarlanmış en önemli ve güvenilir bilgilerin yanında, bu verilere de raporlarında her zaman yer veriyorlardı.³¹ RVSР Saha Bürosu'nun veriler listesi ön plandayken, Vladimir İliç Lenin konuşmasında 2 milyonluk Rus göçmenlerinden bahsederken açıktır ki göçmenlerin listesini kaynak olarak kullanmıştır.

İstanbul ve çevresinde bulunan Rus göçmen sayısı sürekli değişiyordu. Zengin olan göçmenler bir iki hafta içinde, hızlı bir şekilde vize ve bilet satın almak suretiyle Avrupa'ya gidiyorlardı. İstanbul'da öncelikle, yoksul ve muhtaç olanlar, aynı zamanda sadece devlete ait giysi ve silah sahibi Rus ordusunun subay, kazak ve askerleri kaldılar. Aynı zamanda yeniden tahliye başladı. Köylüler ve genel tahliye seli ile esir alınan veya zorla burada tutulan Kızıl Ordu askerleri, teknik birliklerin askerleri, işçilerden ve zanaatçılardan olan deniz erleri, sıradan kazaklar ve hatta Beyaz Ordu ile sıkı bağı olmayan ve Sovyet yönetiminin baskısına uğrayamayacağını düşünen subaylar Rusya'ya doğru yöneldiler. Geri dönmek için onlar, ücret yerine silah almayı kabul ederek kolayca Ruslara yardım eden Türk balıkçıların ve kaçakçıların tekne ve küçük kayıklarını kullandılar. Aralık ayından itibaren küçük partiler halinde dönmeye başlayan gruplar Odesa'dan Novorosiy'sk'e kadar olan Karadeniz ve Azak Denizi'nin çeşitli kıyı noktalarından karaya çıktılar. 1921 yılının Şubat'ın sonunda

²⁷ Eski Cumhuriyet İnkılabı-Askeri Kurulu (PBCP-Революционный военный совет Республики-Revolutsionny voenny sovet Respubliki)-(Ç.N.)

²⁸ Aynı yerde, f. 6, op. 3, d. 100, l. 14; f. 102, op. 3, d. 584, l. 102.

²⁹ Aynı yerde, f. 6, op. 4, d. 418, l. 30-30; d. 596, l. 187-187; f. 33988, op. 2, d. 213, l. 307.

³⁰ Aynı yerde, f. 6, op. 4, d. 596, l. 187; f. 7, op. 2, d. 734, l. 10; f. 109, op. 3, d. 360, l. 4; d. 373, l. 20.

³¹ Aynı yerde, f. 7, op. 2, d. 730, l. 208, 251; d. 734, l. 10; f. 109, op. 3, d. 238, l. 182; d. 368, l. 8.

deniz yoluyla, aynı zamanda Romanya üzerinden Rusya ve Ukrayna bölgesine 5 bin kişi döndü.³²

İnsanların, İstanbul ve kamplardan kurtulmak istemelerinin sebebi, tüm hayatları ellerindeki özel eşyalarını satmakla, iş, para, yiyecek ve barınak, çoğu başarısızlıkla sonuçlanan iş aramalarıyla geçmesine rağmen zorlaşan mali durumdu. Şehirde gıda ve barınma sorunları aniden kötüleşiyor, fiyatlar çılgınca yükseliyor ve kitlesel salgın hastalıklar tehlike oluşturuyordu. Rusya Elçilik binası, Rus Kızıl Haç Derneği, tüm Rus Zevstvo Birliği, tüm Rusya Şehirleri Birliği temsilcilikleri mültecilerin yaşam merkezi olmuştu. “Tüm bu kuruluşlar İstanbul'daki mültecilerin yaşamlarının sinir merkezi idi. Bir şeyler öğrenmek, gelişmelerden haberdar olmak, iş aramak veya iş teklif etmek, tanıdık birisini bulmak isteyen herkes şehrin tüm yerlerinden buraya gelirdi. Genellikle toplantı yeri, elçilik avlusu ve kendilerine özgü telsiz telegraf ve klübü. Burada her türlü bilgi, inanılmaz söylentiler duyuluyor ve bu haberler inanılmaz hızla tüm şehire ve “mülteci dünyasına” yayılıyordu”.³³

Düşük ücret karşılığında, geçici ve ağır işleri bile bulmak zordu. En girişimci ve başarılı olanları, Kırım'dan bazı araçlar getirip gerekli bağlantıları kurup çok sayıda restoran, kafe, kulüp ve eğlence yerleri açanlardı. Artık 1921 yılının başlarında mülteciler arasında, kendi vatandaşlarının yoksulluk ve çaresizliklerinden istifade ederek, büyük ölçüde yaşamayı göze alabilen ve Avrupa'ya gitmekte acele etmeyen özgün seçkinler grubu öne çıkmaya başladı. Esas kitle ise tam tersi, proleterleşmenin ve lunpenleşmenin acımasız sürecini hızlı bir şekilde benimsedi. Subaylar yükleyici işçi olarak çalışıyor ve atölye açıyorlar, “cemiyetten” bayanlar ise garson olarak hizmet veriyor, bazen de yaşamları için gereken parayı fuhuştan kazanıyorlardı. Dilenen ve sefil bir hayat süren kişiler de az değildi. Bu insanlar aynı zamanda Rus Kızıl Haç Cemiyeti'nin aceleyle organize ettiği yemekhanelerde verilen kuponlarla yemek yiyor ve yurtlarda geceliyorlardı. Bu insanlar bir parça ekmek için her işi kabul ediyorlardı. Mültecilerin çoğunda hakim olan ruh, gelecek korkusuydu.³⁴ Bu şartlar halinde yaşayanlar için Rus Kızıl Haç Cemiyeti'nin hayırsever faaliyetleri özel bir önem taşıyordu. Yemekhanelerde düzenledikleri ücretsiz yemek sistemi birçok Rus'u ölümden kurtardı. Harbiye bölgesinde, yüksek taş duvar ve çitlerle çevrili küçük bir avlunun ortasında yer alan iki yeşil askeri çadıra yerleşen “1 nolu yemekhane” bu duruma tipik bir örnekti. Çadırın girişinde sürekli olarak 500 kişiden az olmayan bir sıra uzanıyordu. Yemek odası aynı zamanda gecelik konaklama için kullanılıyordu.³⁵

Hayatta kalmak için son umutlarını kaybetmiş mültecilerin, müttefiklerin günlük yiyecek ve eski askeri üniforma verdikleri kampa (acı acı alay ettikleri gibi, “İngiliz kralının misafiri” olarak) girme durumları vardı. Kampa girenler için yaşam, çok ağır nöbetleri yerine getirme; Rus komutanların, yardımcılarının ve aynı zamanda sömürgeci muhafazaların onlara gösterdikleri ahlaki aşağılama anlamına gelmekteydi.

Aceleyle yapılmış ve uzun süreli kullanım için tasarlanmamış kamplar, çoğu zaman en temel gereksinimleri bile karşılamakta yetersiz kalıyordu. Örneğin, mülteci kamplardan biri olan Bernadot, “bakımsız bir yeri andırıyordu... Manzara şuydu: aceleyle, yarım yamalak tamir edilmiş tahta barakalar; çadırlar, büyük Amerikan ve dairevi Fransız **marabular**; binden fazla mülteci, baraka ve çadırların alım kapasitesinin üzerinde kalabalık bir nüfus,

³² Aynı yerde, f. 7, op. 2, d. 386, l. 4, 9; f. 109, op. 3, d. 365, l. 4; d. 373, l. 22; f. 33988, op. 2, d. 213, l. 364.

³³ Slobodskoy, A., Ukaz. Soch. [a. g. e.], s. 58.

³⁴ RGVA, f. 7, op. 2, d. 734, l. 10; f. 109, op. 3, d. 365, l. 9.-10.

³⁵ Bak. Fedorov, G., a. g. e., s. 117.

tatlı su yok, onun için şehre gitmek gerekiyor.”³⁶ Bu gibi durumlar insan ilişkilerini bozuyordu. Komutanların yasaklamalarına rağmen, zaman zaman mülteciler nöbete kendi yerlerine çocuklarını gönderiyorlardı. Bunun yanında, bayanlar boş zamanlarında ev işleriyle uğraşiyor, erkekler ise kağıt oynayarak, içki içerek, birbirlerini darp edecek düzeye varan siyasi “tartışmalar” yaparak ve söylentileri (yerel terminolojiye göre “plastinkalar”) değerlendirerek zaman geçiriyorlardı.³⁷ Kamplardaki yaşam, buradaki insanları tembellik ve sarhoşluğa zorluyordu. Çokları bir süre sonra yeniden normal hayatlarına geri dönmek umuduyla kendilerini teselli ediyordu. Ama eylemsizlik (hiçbir şey yapmamak) ahlaki yıkıma yol açtı ve çoğunluk bu kurumların ortadan kaldırıldığı 1921 yılının sonlarına kadar burada “misafir” olarak kaldı. 1921 yılının Haziran ayında kamplarda mülteci sayısında maksimum rakama -29 bine- ulaşıldı.³⁸ Kamp kapatıldığında, burada barınanların çoğu İstanbul dilencilerine dönüştüler.³⁹

Askerlerin yer aldığı kamplar sivillerin kamplarına göre daha düzenliydi. Ancak, hastalık, açlık içinde geçen yaşam, sıkı ve çekilmez eğitim ile ağır nöbetler, çoğu subay ve erlerin durumlarını az veya çok tatmin edici bulmalarına izin vermiyordu. Onlar sürekli olarak yakacak odun toplama, yol açma ve yol yapma çalışmalarına gönderiliyorlardı. Yemekler çok kötüydü. Kumanyalar cephedeki askerlere verilen yemekten iki defa az idi. Ama onun da yarısından çoğunu levazımcılar çalışıyordu. Buradakilerin ruh halleri karamsardı. Geçen zaman zarfında, “liderlerinin” sadece yanlışlıklarını görüyorlardı. Bolşeviklere karşı silahlı mücadelenin devam etme olasılığına kimse artık ciddiyetle inanmıyordu. Komutanlığın ve propagandistlerin yeni bir “Moskova’ya bahar yürüyüşü” çağrısı kuşkulu ve düşmanca karşılanıyordu. Çoğunluk, özellikle de Don ve Kuban Kazakları vatanlarına geri dönmeyi düşünüyorlardı. Geri dönüşlerinde Sovyet yetkililer tarafından misillemeye uğrayacakları korkusu büyük ölçüde devam etmesine rağmen, Sovyet Rusya hakkında sık sık şöyle diyorlardı: “Hakikat oradadır, burada değil”.⁴⁰

Rus ordusundaki görevliler, durumlarındaki memnuniyetsizlikten dolayı şimdi artık Bolşeviklerden daha çok İtilaf Devletlerini suçluyorlardı. Müttefikler, hain ve İç Savaş’taki yenilginin ana suçluları olarak gösteriliyordu. Bu temelde, Fransız ve İngiliz ordularının kampı koruma birimleri ile çeşitli silahlı çatışmaları olmuştur.⁴¹ Subayların bazıları İstanbul’a kaçıyordu. Bazıları uzun süren başarısız iş arayışından sonra kampa dönüyordu. Diğerleri ise geri dönmeyerek şehirde serseri hayatı yaşıyor ve dilencilerin sayılarını daha da kalabalıklaştırıyorlardı. Bu temelde, şehirde suçlar önemli ölçüde arttı; Rus subaylar şehirde silahlı gruplar oluşturarak banka, restoran, mağaza ve özel kişileri soyuyorlardı.⁴² Kazaklar, köyde bir iş bulmak umuduyla, gruplar halinde Bulgaristan’a göç ediyorlardı. Bazı subaylar da Polonya ya da Almanya’ya gitmek umuduyla Balkanları tercih ediyorlardı. Ocak-Nisan 1921 yılında, Rusya’ya deniz yoluyla dönmek için, bazen de başarılı girişimlerde bulunuldu.⁴³

İtilaf Devletleri İşgal Komutanlığı, Rus subaylarının İstanbul’dan, İtilaf devletlerine karşı ulusal kurtuluş savaşı veren ve birçok Rus subayının da sempati beslediği Mustafa

³⁶ GARF, f. 5809, op. 1, d. 44, l. 153.

³⁷ Aynı yerde, l. 138.

³⁸ Bak.: Davatts, V. H., a. g. e., s. 147; Slobodskoy, A., a. g. e., s. 58.

³⁹ Bak.: Slobodskoy, A., a. g. e., s. 65.

⁴⁰ RGVA, f. 7, op. 2, d. 460a, l. 46; d. 730, l. 275.

⁴¹ Aynı yerde, d. 730, l. 251.

⁴² Aynı yerde, d. 4609, l. 45; f. 109, op. 3, d. 373, l. 23.

⁴³ Aynı yerde, f. 6, op. 3, d. 157, l. 14; f. 109, op. 3, d. 365, l. 4.

Kemal'in Türk ordusuna katılmak için Ankara'ya çok sayıdaki kaçış girişimlerinden büyük endişe duymaktaydı. Türkler, tüm Rus mültecilerini de kendileri gibi İtilaf'ın saldırgan politikasının kurbanları olarak görüyorlardı. Askeri kamplarda sık sık bu tür konuşmaları duymak mümkündü: "Kemal'le birleşip bu serserilerin-müttefiklerin yüzüne tokadı geçirmeliyiz". Subaylar ve kazaklar, Kemal Paşa ajanlarının silah satma, savaş eğitim ve deneyim açısından çok değerli bulunduğu bu insanların onun ordusunda hizmet etmeleri gibi onlarca cazip tekliflerine memnuniyetle yanaştılar. Tek başına veya küçük gruplar halinde Kemal Paşa'nın ordusuna katılmak için yapılan girişimler, Rusya'ya yasadışı yoldan geri dönmekten daha riskli bir işti. Müttefik devriyesi, Ankara yolunda yakaladığı Rusları acımasızca kurşuna diziyordu.⁴⁴

1921 baharında İstanbul'daki mültecilerin durumu felaket derecesine vardı. Göçmen Kadınlar Birliği, mart ayında, kentte yoksulluğun ulaştığı "korkunç boyutu" belirleyen bir bildiri yayınladı: "Yüzbinlerce insan ölüme terk edilmiş, fiyatlar savaş öncesi duruma göre %1400 artmış, yoksulluk ve işsizliğe bir de inanılmaz açlık eklenmiş... kent en korkunç koşullarda bulunan Rus mültecilerle dolmuş".⁴⁵ Bu durumda Rus mültecileri, örgütlenmek ve yaşamlarına destek olacak bir yapı oluşturmak için arayışlara başladılar. Böyle bir yapı, Rus Kızıl Haç Cemiyeti, Rus Zemstvo Birliği ve Rus Şehirler Birliğinin Merkezi Birlik komitesi gibi isimlerle ortaya çıktı. İtilaf güçleri tarafından desteklenen bu birlik, Vrangel'in Rus ordusunun baş komuta merkezi ve tesislerinde görev alanların her şeyden önce ordunun güvenliği ve yerleşimi konusıyla ilgilendiği düşünüldüğünde, sivil işlerle ilgilenen bir bakanlık konumundaydı. Merkezi Birlik Komitesi vasıtasıyla, Rus mültecilerinin gereksinim duydukları temel ihtiyaç malzemeleri ve gıda, onlara ulaştırılıyordu. Ayrıca şehrin çeşitli yerlerinde ve mülteci kamplarında onlar için iki hastane, acil servis, poliklinik, yurt ve engelli evi tutulması işi organize edildi.⁴⁶ Ekim 1921 yılında İstanbul'da bulunan 2200'den fazla engelli mülteci için özel olarak beş atölye (protez atölyeleri dahil) ve hatta yabancı dil kursu da düzenlendi. Sakat olan Beyaz Ordu yetkilileri için rehabilitasyon ve sağlık sistemi kuruldu.⁴⁷

Fransız hükümet yetkililerinin, Türkiye'deki mültecilerin ve ordunun ihtiyaçlarının tezlikle giderileceği konusundaki ısrarlı uyarıları, Rus ordusu baş komuta merkezi ve sivil toplum kuruluşlarını, yurttaşlarını açlık, yoksulluk ve salgın hastalıklardan kurtarmak için güçlerini birleştirmeye itti. 2 Haziran 1921 yılında, Ortadoğu'da Rus Kızıl Haç Cemiyeti yanında, toplum kuruluşları ve Rus ordusu baş komuta merkezi sağlık departmanı temsilcilerinden Geçici Tıbbi ve Sıhhi Merkez kuruldu. Bu merkez, bazı küçüksenmeyecek olumlu sonuçlar veren çabaların koordine edilmesine yol açtı. Tıbbi ve sıhhi hizmette sivil toplum örgütleri önemli rol oynadı. Askeri komuta öncelikle ordu personelinin sağlığından endişe duymaktaydı. 1921 yılının Ağustos ayında, askeri tıbbi ve sıhhi tesisler Rus Kızıl Haç Cemiyeti'nin kontrolüne verildi. Bu, tam zamanında alınan bir önlemdi; zira Ağustos ayından itibaren Orta Doğu ülkelerinde kolera salgını başlamıştı. İstanbul'da, -mülteciler de dahil olmak üzere- yapılan genel zorunlu aşılama sayesinde bu hastalıktan korunmak mümkün oldu.⁴⁸

⁴⁴ Aynı yerde, f. 7. op. 2, d. 460a, l. 45; f. 33988, op. 2, d. 213, l. 362, 364.

⁴⁵ *Amerikanskiy vestnik* (Nyu-York), 1921, 23 Mart.

⁴⁶ GARF, f. 5809, op. 1, d. 4, l. 16.

⁴⁷ Aynı yerde, l. 20.

⁴⁸ Aynı yerde, d. 44, l. 90.

1921 yılının Ağustos ayında, General P. N. Vrangel ile Merkezi Birlik komitesinin üyeleri arasında, Rus ordusunun merkezi komutanlığının "Lukull" yatında bir görüşme gerçekleşti. P. N. Vrangel, öncelikle toplum kuruluşlarının faaliyetlerini kendi kontrolü altına alıp, onların olanaklarını ve itibarlarını ordunun korunması için kullanmak istiyordu. O, toplantıda, tüm Rus kurumlarını, onun yönetimi altında faaliyet gösterecek bir merkezde birleştirmeyi önerdi. Merkezi Birlik komitesi üyeleri, P. N. Vrangel'e, "ordunun gerekliliği konusunda... onun ve İstanbul toplum kuruluşlarının önde gelen çevrelerinin bakışı arasında bir görüş ayrılığının bulunmadığını" bildirdiler. Fakat Vrangel'in merkezi komutanlık önerisini kabul etmeyip, gerekçelerini şöyle sıraladılar: "Çok çeşitli ve hatta düşman unsurları bir örgüt halinde birleştirmek doğru olmaz". Bu durum karşısında P. N. Vrangel, askeri birliklerin sorumluluğunun toplumsal örgütlere aktarılması fikrini dile getirdi: "Eğer birleşmek mümkün değilse, o zaman ayrı ayrı hareket edeceğiz, ama bu durumda sorun açık ve net ortaya koyulmalıdır: Belli bir ana kadar ordu benim kontrolümde olacak ve toplumsal kuruluşların onunla herhangi bir ilgisi olmayacak, belli bir zamandan sonra ordu toplumsal kuruluşların hakimiyetine geçecek; ama bunun da genel bildiriyle duyurulması ve sorumluluğun sivil toplum örgütlerinde olması gerekmektedir." Bu yaklaşım Merkezi Birlik komitesi üyelerinde herhangi bir etki yaratmadı ve toplantı sonuç alınmadan sona erdi.⁴⁹

Artık 1921 yılının baharında, iki yüz bin sivil mülteci ve Rus ordusu kalıntılarının kaderinin, İstanbul'daki İtilaf güçleri askeri ve diplomatik temsilcilerinin politik çıkarlarına bağlı olduğu net bir şekilde görüldü. Rus mültecilerin varlığı İstanbul'un ve çevresindeki bölgelerin ekonomik, sosyal ve siyasi durumunu zorlaştırıyordu. Müttelikler göre, en ciddi istikrarsızlık faktörü Rus ordusunun kalıntıları idi; çünkü onlar Sovyet Rusya'dan daha çok kendileri için büyük bir tehdit oluşturuyorlardı. Öte yandan, asker ve mültecilerin bakımı için harcanmak zorunda kalınan büyük maddi kaynakları (Fransız hükümetinin resmi verilerine göre günde bir milyon frank) artık kimsenin hiçbir zaman karşılayamayacağı belli olmuştu. Mart ayı ortasında Fransa, diğer devletlerin yapılan masrafları aralarında paylaşmayı kabul etmediklerinden, 1 Nisan'dan sonra, artık 200 milyon frank harcadığı Rus mültecilerine gıda yardımını durduracağını duyurdu. Fransa, P. N. Vrangel'in Kırım'dan tahliyesi sırasında ona bıraktığı gemi ve malın, yapılan masrafların sadece dörte birini karşıladığını bildirdi (eşyaların maliyeti 30-50 milyon frank değerindeydi).⁵⁰ Fransızlar Rus ordusuna yapılacak diğer yardımın "sağlayacağı çıkarlara" şüphe ile bakıyorlardı, çünkü onun etkisini antisovyet politikada kullanmak için yeterli şans yoktu: "Bolşevikleri, dayanak üsleri Rusya dışında olan Rus veya yabancı silahlı kuvvetler ile yenmenin olasılığını düşünmek boşunaydı. Çünkü güvenecekleri bu ordunun askerleri en iyi hallerinde Kırım'da, vatan toprağında, ordularını Sovyet askeri kuvvetlerinin doğrudan saldırısından koruyamamışlardı."⁵¹ İstanbul'daki Sovyet ajanlarının verdiği bilgilere göre, Fransa ve Büyük Britanya hükümetleri, Rus ordusunun Türkiye'deki kalıntılarının "dağıtılması" ve kamplarının kaldırılması için tüm önlemlerin alınacağı konusunda gizli bir anlaşma imzaladılar. Ordusu Kemal Paşa'ya karşı savaşta olan ve Anadolu için Mütteliklerden söz alan Yunanistan ve kukla Türk hükümeti de bunda ısrar ediyorlardı.⁵² İtilaf devletlerinin Orta Doğu'daki ana hedeflerinden biri, tüm mültecileri sivil olarak çeşitli ülkelere yerleştirmekti. Vatanlarına dönmek amacıyla çok sayıda insanın gösterdiği güçlü istek göz

⁴⁹ Aynı yerde, I. 38-39.

⁵⁰ RGVA, f. 109, op. 3, d. 365, I. 1; d. 373, I. 7.

⁵¹ Bak: Shkarenkov, L. K., a. g. e., s. 35.

⁵² RGVA, f. 7, op. 2, d. 730, I. 368, 460.

önüne alındığında, “dağıtılma”nın bir metodu da ülkelerine geri gönderme şeklinde olmuştur.

Fransa, 1921 yılının Nisanından itibaren sürekli olarak askeri ve sivil mültecilere maddi yardımın boyutunu azaltıyordu. Yardımın tamamen durması için verilen emirler birbirini takip etse de, her seferinde daha düşük düzeyde de olsa yardımlar devam ediyordu. Yardımın tamamen durması için verilen emirler daha çok psikolojik baskı aracı idi.⁵³ Müttefik görevlileri Merkez Birlik Komitesi için ayırdığı ödeneği Mayıs ayında azalttı. Örneğin, Rusya Zemstvo Birliği için ayrılan ödenek 79 binden 18 bin TL'ye düşürüldü.⁵⁴ Fransızlar Temmuz ayında Tuzla'daki Rus mülteci kampını kapattı.⁵⁵ Ekim ayında Fransız yönetiminde bulunan tüm tıbbi kurumlarda günlük yiyecek azaltıldı, bazılarında (Janna d'Arak Hastanesinde, bu hastaneye bağlı olan barınakta, Gelibolu, Çatalca ve Limni kamplarında) ise tamamen durduruldu.⁵⁶ Son olarak Fransızlar, 17 yaş altı çocuklara, hamile kadınlara ve çocuk emziren annelere verdikleri günlük yemek paylarını da geri çektiler.⁵⁷

Rusya'nın güneyinde İç Savaş yıllarında ve İstanbul'da 1920 yılının sonlarında daha cömert davranan Amerikan Kızıl Haç ve Amerikan işgal yönetimi de bu sefer Fransızlara benzer bir çizgi izledi. Hastalara ücretsiz yemek veren yemekhane ve mutfaklara erzak dağıtmayı Temmuz 1921 yılında durdurdu. Bunun sonucunda da onlardan bazıları kapandı.⁵⁸

Yazın, Merkez Birlik Komitesi, yardım için İstanbul'daki İtilaf güçleri Yüksek Komiseri ve Ulusal Kızıl Haç toplumuna dilekçeyle başvurdu. Ancak o sadece, Müttefiklerin malzeme ve gıda desteklerini azaltılmalarıyla ilgili duyurdukları plan ve programlarını yumuşatmayı başardı.⁵⁹ Tabii ki, bu tür gecikmeler darbeyi yumuşatamazdı. Rus mülteciler fiziksel kurtuluşları için, vatanlarına dönmeli ya da başka bir ülkeye göç etmeliydiler.

Fransız işgal yönetimi, mültecilere, sözde bir iş bulmanın kolay olacağı Avustralya, Güney Amerika ve Afrika'da cennet hayatı vaat eden büyük bir propagandayı başlattı. Özellikle Brezilya'daki kahve plantasyonları daha güçlü şekilde reklam ediliyordu. Subay ve kazaklardan, ya bir yabancı lejyona kayıt yaptırılmaları, ya da Sovyet Rusyası'na dönmeleri öneriliyordu.⁶⁰

Dayanılmaz zor maddi koşullar, açlık ve yoksulluk tehdidi, askeri yönetimin tiskindirici baskısından kurtulmak isteği, artık mültecilerin 1921 yılının Şubat-Mart aylarından itibaren toplu şekilde “misafirverver Boğaz”dan ayrılma arzularını doğurdu. İşgal makamının orgütlü çabaları ile birlikte propaganda hızlı şekilde olumlu sonuç verdi.

Ne yazık ki, mevcut bölük pörçük veriler, İstanbul ve çevresinde yaşayan eski Rusya vatandaşlarının yeniden yerleşiminin tam ve güvenilir bir resmini çizmeyi zorlaştırmaktadır. Her durumda, kaç bin insan şansını denemek için vapurla Latin Amerika'ya göç etti. 13-15 bin subay ve kazak yabancı lejyona kaydoldu. Onlar 1921 yılının Nisanında İstanbul'dan

⁵³ Aynı yerde, f. 109, op. 3, d. 373, l. 16; f. 7, op. 2, d. 730, l. 276.

⁵⁴ Posledniye novosti (Parizh), 1921, 16 Temmuz.

⁵⁵ GARF, f. 5809, op. 1, d. 44, l. 60.

⁵⁶ Aynı yerde, d. 98, l. 154-155.

⁵⁷ Aynı yerde, d. 98, l. 102.

⁵⁸ Aynı yerde, d. 44, l. 29.

⁵⁹ Aynı yerde, d. 32.

⁶⁰ RGVA, f. 6, op. 3, d. 157, l. 14; f. 7, op. 2, d. 730, l. 480; d. 734, l. 7.

Marsilya'ya götürüldü ve daha sonra, zaman zaman özellikle makineli tüfek arabaları da kullanılarak gayet başarılı şekilde Cezayir'e hareket ettiler.⁶¹

1921 yılının Mart ayında Fransız komutanlığı, Rus birlikleri yöneticilerinin mukavemetini kırdı ve 6.5 binlik bir kazak grubunu vapurla Sovyet Rusya'sına gönderdi. Nisan ayından itibaren İstanbul'dan Odesa ve Novorosiysk'e yapılan bu seferler düzenli olmaya başladı. Mültecileri, Sovyet yönetiminin, geri dönüşleri iyi karşıladığına ve onlara karşı herhangi bir misillemenin olmayacağına inandırılıyorlardı. Ayrıca Fransız ajanlar, Rusya'daki durumun sağlıklı, refah düzeyinin iyi olduğuna, ekonomik durumun iyileştiğine, Bolşeviklerin mukavemeti bıraktıklarına ve son olarak yakın bir zamanda çok sayıda Sovyet vapurlarının gelip geri dönmek isteyenleri vatanlarına götüreceklerine dair yoğun söylentiler yayıyorlardı.⁶²

RKKA⁶³ istihbaratı vasıtasıyla İstanbul mültecilerinin gerçek yaşam koşulları ve göç tutumları hakkında bilgiler alan Sovyet Rusya ve Sovyet Ukrayna hükümetleri, ülkeye daha fazla mülteciyi geri getirmek için adımlar atıyordu. İstanbul'a propaganda edebiyatının gönderilmesi organize edildi. Ajanlar İstanbul'da ve kamplarda gerekli çalışmaların yapılması için görevlendirildi. Rusya ve Ukrayna'ya geri dönenlerin, yönetimin onları "muhteşem" karşıladıklarına dair yazdıkları mektuplar propaganda malzemesi olarak kullanılmaktaydı.⁶⁴

Diğer taraftan, Vrangeli komutası ve mülteci basın, Sovyet Rusya'ya dönüşe karşı bir propaganda kampanyası başlattı. General P. N. Vrangeli'nin, anı ve araştırma edebiyatlarında geleneksel olarak gösterildiğinin tersine, Sovyet Rusya'ya geri dönmelere karşı bakışı açık bir şekilde olumsuz değildi. Rus ordusunun hiç olmazsa az bozulmuş bir kısmını korumaya çalışsa da, kalmak için gönüllü olmayanların da vatana geri dönmelerini kabul edilir buluyordu. Böylece hem geçim maliyeti düşecek, hem de ordunun donanımı daha rahat sağlanacaktı. Korunan belgeler, Merkez komutanlığı ve onun yanında bulunan "hükümet" kurumlarının, mülteci tutumlarının araştırılması sonucu Rusya'ya dönmek isteyenlerin sayılarını tespit ettiğini ve bunun esasında geri dönüş planları geliştirdiğini gösteriyor.⁶⁵

Müttefiklerin, mültecilerin ve özellikle de mülteci askerlerin ülke dışına çıkarılması konusundaki aktif tutumları, general P. N. Vrangeli'ni Rus ordusunu, önde gelen İtilaf devletlerinin artık kaderlerini tek tarafı olarak belirleyemeyecekleri ülkelerin topraklarına geçirme konusunda bağımsız ve çok kararlı adımlar atmak zorunda bıraktı. Bu açıdan bakıldığında, en iyi seçenek, askerleri Bulgaristan ve Sırbistan'a taşımak idi. Çünkü bu ülkelerin Rusya ile tarihten gelen iyi ilişkileri vardı ve hükümetleri İç Savaş sırasında Güney Rusya'daki silahlı kuvvetlere hiç çıkar gözetmeden yardım etmişlerdi. Genelkurmay Başkanı general P. N. Şatilov, 1921 yılının baharında Bulgaristan ve Sırbistan'ı ziyaret etti ve burada başarılı görüşmeler yaptı; askeri birliklerin ve hatta bazı silahların korunması şartıyla Rus ordusunun bu ülkelerde konuşlanması konusunda siyasal başarı kazandı. Mayıs-Aralık 1921 döneminde müttefiklerin yardımıyla Bulgaristan ve Sırbistan'a 29 bin subay ve kazak taşındı. Aynı zamanda, 10 bin eski ordu mensubu, siviller gibi diğer ülkelere yönlendirildi (öğrenciler, özellikle öğrenimlerine devam edebilecekleri Çekoslovakya'ya taşındı).⁶⁶

⁶¹ Aynı yerde, f. 7, op. 2, d. 460a, l. 30; f. 109, op. 3, d. 216, l. 138 ob.

⁶² Aynı yerde, f. 7, op. 2, d. 386, l. 4; d. 734, l. 6 ob.; f. 33988, op. 2, d. 313, l. 411-411.

⁶³ Eski İşçi-Köylü Kızıl Ordu (PKKA-Рабоче-крестьянская Красная армия-Рабоче-крестьянская Красная армия)-(Ç.N.)

⁶⁴ GARF, f. 5809, op. 1, d. 98, l. 98; Posledniye izvestiya (Parizh), 1921, 5 Temmuz.

⁶⁵ GARF, f. 6021, op. 1, d. 8, l. 1-91.

⁶⁶ RGVA, f. 7, op. 2, d. 730, l. 481; d. 734, l. 10-13.

1921-1922 yıllarında vatanlarına dönen İstanbul mültecilerinin, aynı zamanda farklı uluslararası ve Rus mülteci örgütlerinin yardımlarıyla diğer ülkelere göç eden mültecilerin kesin sayısını belirlemek mümkün değildir. Edebi eserlerde yansıtılan ve belgelerdeki bölük pörçük bilgilerle aktarılan veriler birbirleriyle çelişmektedir. Sadece, İstanbul ve çevresinde bulunan 200 bin kişiden 10 bininin 1923 yılının sonunda yerlerinde kaldığı bilgisi gerçektir.⁶⁷

Özetle, İstanbul'daki Rus mültecileri tarihi tabii ki, mültecilerin kendileri gibi birçok ülkede "dağınık" bulunan yeni belge ve malzemeler temelinde derinlemesine yeniden yazılmalıdır. Ancak, artık şimdi, onların acılı talihlerinin sadece Bolşevik Devrimi ve İç Savaş'ın değil, aynı zamanda kendi çıkarları için hareket eden çeşitli antibolşevik güçler arasındaki çelişkilerin doğal sonucu olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bir tarafta Beyaz hareketin askeri ve siyasi liderleri, diğer tarafta Rus sivil toplumların liberal kanadı arasındaki karşılıklı güvensizlik ve çatışma, aynı zamanda Rus Beyaz hareketi ile İtilaf ülkeleri liderleri arasındaki anlaşmazlıklar, Rus mültecilerinin zorluklarını büyük ölçüde artırmış ve onlara sağlanacak maddi yardımın etkinliğini azaltmıştır. Bunlara rağmen, yabancı sivil toplum örgütlerinin yanında, özellikle milli Kızıl Haç Cemiyeti'nin, Rus mültecilerine yardım etme faaliyetlerinde sadece sınıf düşüncesi değil, evrensel insani değerler olgusu önem taşımıştır.

⁶⁷ Kovalevskiy, P. E., a. g. e., s. 42.